

## Georg Simmel 1858–1918

Ke stopadesátému výročí narození sociologického klasika

S kulturním obratem v sociologii objevili jsme kulturního Durkheima [Alexander et al. 2005; Pickering 2000]. Kulturního Simmela objevovat netřeba, z jeho textů jsou jeho kulturní sklony dostatečně zřejmé. Jen jsme si toho – oslnění obratem současnějším, tak hlasitě ohlašovaným – jaksi nevšimli, nebo nám to dosud nestálo pořádně za zmínku. A proč by stálo, když nejde o žádný převratný objev? Zatímco Émile Durkheim se dočkal svého teoretického znovuzrození coby kritického myslitele a předchůdce kulturní sociologie a ke 150. výročí jeho narození mu navíc byla v květnu věnována velká konference (ovšem v Bratislavě, zejména zásluhou péčí Zuzany Kusé ze Slovenské akademie věd), Simmelovy letošní stopadesáté narozeniny slavíme nanejvýš soukromě, a to alespoň v jednom případě ještě pouze proto, že je má ve stejný den jako autor tohoto medailonu. A jeho přínos ke kulturní sociologii prochází dosud bez zvláštního povšimnutí.

Paradigmatické obraty se již dávno staly součástí akademického a intelektuálního marketingu, podobně jako ohlašování konců nebo alespoň přezrálosti naší doby a jejích institucí. Čas od času ale není od věci udělat namísto obratu důkladný přemet vzad a podívat se na sebe očima předchůdců, kteří ještě hleděli přímo, neboť deklarativní otočky jim byly stejně cizí strategií jako akademická jistota „všeobecně uznávané vědecké metodologie“, která dnes znamená moc – a příliš často říká málo.<sup>1</sup> Jejich autorskou ambicí byla sdělnost, čerstvá výpověď o sociální zkušenosti, méně již účelová sebeinterpretace vlastní výjimečnosti v akademickém poli nebo stejně účelové a samoučelné vyhovění institucionalizovaným předpisům akademického provozu.

K oněm předchůdcům patří Simmel i Durkheim. Ano i Durkheim, se svým vlastním kulturním obratem a se svým důrazem na metodu a výjimečnost disciplíny, kterou pomáhal již pevně usazovat v akademickém prostředí. Obojí je u něj totiž vedeno úsilím vidět lépe a vypovídat přesněji. Jeho *Pravidla* učila odhalovat na první pohled neviditelné, dostat i statistiku a pojmovou disciplínu do služeb sdělné výpovědi, nikoli z nich pro sociologický zrak a sdělení vystavět neproniknutelnou hráz. Georg Simmel, estét a německý akademický intelektuál starého střihu, se statistickými údaji nepracoval – a možná je to škoda, při jeho nesmírné sociologické představivosti. Za to nám přesvědčivě ukázal, jak velkou analytickou hodnotu má kreativní používání abstraktních pojmů. Byl to koneckonců on, kdo obohatil základní pojmový slovník sociologie o koncepty jako sociální role,

<sup>1</sup> „Všeobecně uznávaná vědecká metodologie“ (takto formulováno) je jednou z dalších podmínek, aby se spis o 100 a více stranách, vydaný v nákladu větším než 200 ks, mohl v RIVu vydávat za monografii – podle připravovaného podkladového materiálu pro reformu vysokého školství.

sociální distance, sociální prostor, či kulturní forma. Jeho sociologická představitost dodnes ovlivňuje naši vlastní imaginaci. Simmelův metodologický odkaz spočívá v kultivaci obrazného pojmosloví a výkladových strategií, jež umožňují vystihnout niternou zkušenost a navázat ji přesvědčivě na sociální, kulturní a historický kontext. Na rozdíl od Durkheima nebudoval sociologii institucionálně, nýbrž pouze intelektuálně. Nešlo mu o její disciplinární výjimečnost. Spíše bohatě využíval její výjimečnosti stylové k neotřelým postřehům a rozborům. Dokazoval tak analytickou užitečnost sociologického vidění, které zároveň cizeloval a obohacoval inspiracemi filozofickými, historickými, psychologickými a jinými. Své klasické vzdělání využil k sociologicky pronikavým analýzám vlastní současnosti.

Způsob, jakým Simmel odpovídal na výzvy své doby, byl současně ozvučením atmosféry evropského *fin-de-siècle*. Jeho texty již nebyly reakcí na zážitek historického rozkladu tradičních hodnot – tomu se ještě věnoval jeho o tři roky starší současník Ferdinand Tönnies a taky trochu, alespoň ve svém raném období, Émile Durkheim. Simmel se už včlenil do jiné intelektuální linie, možná historicky citlivější. Ta vede od Friedricha Nietzscheho k Maxu Weberovi. Simmel stojí jakoby mezi nimi: se smyslem pro detail a esejistickým stylem psaní na jedné straně, se sociologickou uvážlivostí a výkladovou pečlivostí na straně druhé.

Pro tento proud již moderna nebyla jednorozměrným problémem, po svém historickém usazení dále neměnná v základních parametrech a vykazující známé patologické důsledky anonymizace, atomizace a odcizení, případně zastřeného a zostřeného vykořisťování a třídního konfliktu. Takto rámované patologie moderny mohly snad ještě vyvolávat naději na jejich dějinné odstranění: komunistickou revolucí (Marx), revitalizací tradice (Tönnies), reformní meliorací společnosti a morální výchovou (Durkheim). Pro Simmela – podobně jako pro Nietzscheho a zčásti i Maxe Webera – povaha moderní krize byla hlubší, ale také historicky specifičtější. Sledovali, jak na přelomu století evropská moderna čím dál zřetelněji rozkrývá své vnitřní aporie. Viděli, jak ji pyšná víra v Rozum činí netečnou k iracionalitám lidské zkušenosti a jejích vlastních institucí. Jak, založená na historickém sebevědomí, ztrácí smysl pro dějinnost lidské existence. Jak se zmítá mezi stále prázdnějšími frázemi pokroku a podrážděnou rezignací, apokalyptickým ohlašováním konečného zmaru.

Pro Simmela – podobně jako pro Maxe Webera – je moderna historickým osudem, jenž sice nemusíme milovat, ale po způsobech, jak se s ním vyrovnávat, nelze pátrat vně tohoto světa. Nezbyvá než právě v něm hledat rozumnou naději, věříme-li, že ještě nějakou máme. Pokusy o radikální návrat zpět či revoluční skok do budoucnosti se nakonec tak jak tak minou deklarovaným cílem a moderna si je stejně přisvojí a stráví, aby ukázala svou ještě děsivější tvář. Na to je silná dost. A má-li se jednou proměnit v něco jiného, stane se tak sice lidským přičiněním, ovšem řádně komplikovaně, nepřímou a nezamýšleně – nikoli uvědomělým řízením dějin z jednoho centra nebo nějakou koordinovanou politickou akcí. I pro nekompromisního soudce Nietzscheho měla být kritická výpověď

o moderně nanejvýš terapií, nikoli příslibem konečného osvobození nebo dokonce ukazatelem cesty k němu. Terapeutická sociologie má orientovat v sociálním světě, napomoci mu porozumět, aby vůbec mohla kultivovat jednání a, dojde-li na věc, i odpor učinit smysluplným. Vidina konečného vyrovnání s historickým osudem je pro tento pohled chimérou – neuskutečnitelnou a navíc nebezpečnou. Oproti prométheovské vidině rozhodujícího osvobození a nastolení všeobecné harmonie reprezentuje pozici tragickou. Není nám dáno žít v perfektním světě, stejně jako to nebylo dopřáno našim předkům a nemohou s tím rozumně počítat ani naši potomci. Nemůžeme mít svobodu bez odcizení, autonomii bez atomizace, rovnost bez anonymity, solidaritu bez nerovnosti. Odstraníme-li vše, co lidi rozděluje, nezůstane nic, co by je spojovalo. Napravíme-li zákonem očividnou nespravedlnost, vytvoříme podmínky pro nespravedlnost jinou. Každé opatření proti podvodníkům poskytne novou strukturu podvodných příležitostí. Máme se tedy smířit s nespravedlností a podvodníky? To je reakce prométheovské mentality – v mžiku sklouzne v rezignaci a beznaděj, ztratí-li se bezchybná alternativa z dohledu. Tragická pozice je naopak povzbuzující, dává jednání smysl i v nedokonalejším světě. Je to, řečeno slovy Kierkegaardovými, způsob myšlení hodný dospělého člověka.

Síla Simmelovy sociologické výpovědi je právě v tom, že zaciluje na rozpornost moderní zkušenosti, lidského údělu vůbec. Peníze osvobozují i zotročují zároveň. To je samo o sobě banalita. Simmel však podrobil ve svém snad nejznámějším textu tento dvojí účinek peněz podrobné analýze historické a fenomenologické, aby poukázal na jemné distinkce každodenní zkušenosti, jež jinak zůstávají pod prahem naší pozornosti. Aby přesvědčivě vykreslil povahu sociálního světa v jeho zneklidňujících i uklidňujících psychologických účincích. Aby ukázal, jak je naše zkušenost tvarována historicky specifickou sítí kulturních asociací, v nichž peněžní směna nejen dostává subjektivní smysl, ale zároveň je napomáhá formovat a sama je kulturní formou. Nešetří kritickými postřehy, nepotřebuje však zároveň ani radikální odsudky. Píše: „Peněžní systém je jen jednou z větví vyrůstající z téhož kořene, který dává život i všem květům naší kultury, můžeme z toho čerpat jistou útěchu tváří v tvář onomu hořekování nad *auri sacra fames* a nad pustošivými důsledky peněžního systému, jaké se ozývá právě z úst ochránců duchovních a emocionálních statků. Neboť čím víc se poznání blíží onomu kořenu, tím zřetelněji musí vyniknout vztahy peněžního hospodářství jak ke stinným, tak i k nejskvělejšímu a nejušlechtilějšímu stránkám naší kultury, takže tomu nakonec může být podobně jako s oním mytickým oštěpem, který rány, jež zasadí, dokáže sám i vyléčit.“ [Simmel 1997: 25] Simmelova kritická sociologie se již nemůže razantněji odlišit nikoli od objektivistického positivismu, nýbrž od bezduchého stranictví a sociologicky prázdného moralizování.

Simmelova sociologická invence se však zdaleka nevyčerpávala v nových – pronikavějších a kritičtějších – pohledech na stará témata. V jeho textu o penězích vidíme zřetelně vyrovnání s Marxovou pozicí, její kritické a sociologicky daleko vnímavější rozvinutí. Georg Simmel objevoval pro sociologii témata nová

a jeho kulturní smysl ho vedl k analyticky pozoruhodným závěrům. V další své proslulé práci [Simmel 1964]<sup>2</sup> například ukázal, jak a proč nejdramatičtější konfliktní situace vznikají nikoli mezi navzájem neznámými lidmi a sociálními skupinami, nýbrž naopak mezi těmi, kteří jsou si v nějakém smyslu blízko: nejen geograficky či prostorově, ale také například sociálně, intelektuálně, intimně, kulturně. Teprve vzájemná blízkost dodává rozporům pro zúčastněné nejvyšší důležitost a v neovládnutých případech povahu lítého boje o sdílené pole. Pamětníci si vybaví, že oheň a síra ortodoxních marxistů byly u nás před rokem 1989 určeny především neo-marxistickým projektům typu frankfurtské školy, nikoli „buržoazní sociologii“ Georga Simmela a jemu podobných. Vnitřní nepřítel je vždy ten nejnebezpečnější a nejzákeřnější. Blízkost také vyvolává strach z kontaminace druhým, a tak i nejjemnější rozdíly nabývají v očích aktérů charakteru nesmiřitelných protikladů. Mimo jiné odsud čerpá svůj mohutný impuls přesvědčení o rasově-genetické (tj. přirozené, nezměnitelné a hlavně fundamentální) odlišnosti, od 19. století dodnes. I zde se zřetelně ukazuje Simmelovo systematické zaměření na kulturní dimenzi sociální zkušenosti. Konflikt je nejen produktem představitivosti, která se usazuje a kodifikuje ve sdílených kulturních reprezentacích, formovaných historicky a reprodukováných sociálně. Zážitek konfliktu sám určuje složitou povahu a intenzitu způsobu, jakým vnímáme blízkost či vzdálenost druhých. Pro Simmela, možná více než pro kteréhokoli jiného ze sociologických klasiků, je význam základním sociálním faktem, jenž řídí lidské jednání a organizuje mezilidské vztahy.

Dobře je to vidět i na odlehčenějších textech, které nám Simmel zanechal. Díky bohu za ně. Dokládají mohutný dosah sociologické představitivosti a také možnost sociologie, jež nepotřebuje ke své legitimizaci pouze problémy, které jsme si zvykli považovat za společensky závažné nebo jsou nám jako takové předkládány těmi, pro něž nejvyšší představitelná míra praktičnosti vědy spočívá v jejím příspěvku ke zvyšování národního produktu. Analýza koketérie, jíž Simmel věnoval jeden svůj méně známý text [Simmel 2001], nám v tomto ohledu jistě příliš k užítku nebude. A přesto oslovuje naši zkušenost způsobem, jaký nám dnešní obrázkové časopisy těžko poskytnou.<sup>3</sup> Představuje koketérii jako kulturní kód, jehož sociální funkcí je vyvolání nejistoty v konverzačním partnerovi či partnerce ohledně potenciálně erotického zájmu. Zároveň ale poukazuje na autonomní

<sup>2</sup> Simmelův text o formování konfliktních linií v sociálním poli a sociálních funkcích konfliktu původně vyšel jako součást jeho základního sociologického spisu *Soziologie. Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung* [Simmel 1908]. Stal se kanonickým zdrojem pro pozdější sociologii konfliktu, a to nejen pro jejího dalšího významného klasika Lewise Cosera [Coser 1969].

<sup>3</sup> Je pozoruhodné, že poprvé (19. září 1909) vyšel tento poměrně dlouhý a náročný text v populárním periodiku *Den: moderní ilustrovaný časopis* (pravděpodobně bez *impact factoru*). Možná i právě proto se v názvu prosadila „psychologie“ namísto „sociologie“. Psychologie byla vždycky více sexy – a už tehdy editoři věděli, že na kulturních symbolech v marketingu záleží. Jen měli asi o něco větší důvěru v intelektuální kompetence svého čtenářstva.

působení kulturních reprezentací, na jejich vlastní sociální účinnost, bez ohledu na záměry jednajících: může se snadno stát, že onu nejistotu v druhém vyvoláme, aniž bychom o to usilovali. Cestu k druhým totiž vždy nacházíme skrze sdílené definice významů, nebo-li interpretační schémata, jak to nazývá Goffman [1986]. Hrajeme sociální hru (nejen při koketování, ale vždy, když jednáme) prostřednictvím kulturně kódovaných významů, nemáme ale nad nimi, tj. nad interpretací vlastního jednání, nikdy plnou vládu.

Vlastností koketérie je podle Simmela „účelovost bez účelu“, jde o jednání, jež popírá vlastní důsledky. No zkuste to dát do tabulky. Podobně móda: individualizuje a konformuje zároveň. „Logicky rozporné, psychologicky skutečné“, poznamenává k těmto případům Simmel a opět odhaluje inspiraci Nietzscheovým pohledem na svět, aniž by však svého krajana citoval. Simmelova citační kultura byla vůbec hrozná. Asi i proto se jeho texty tak dobře čtou.

Radim Marada

## Literatura

- Alexander, J., P. Smith (eds.). 2005. *The Cambridge Companion to Durkheim*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Coser, Lewis. 1969. *The Functions of Social Conflict*. New York: Free Press.
- Goffman, Erving. 1986. *Frame Analysis. An Essay on the Organization of Experience*. Boston: Northeastern University Press.
- Pickering, W. S. F. (ed.). 2000. *Durkheim and Representations*. London: Routledge.
- Simmel, Georg. 1964. *Conflict. The Web of Group-Affiliations*. New York: Free Press.
- Simmel, Georg. 1997. *Peníze v moderní kultuře a jiné eseje*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Simmel, Georg. 2001. „Psychologie der Koketterie.“ Pp. 37–50 in Georg Simmel. *Gesamtausgabe 12: Aufsätze und Abhandlungen 1909–1918, Band I*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.